

Welke identiteit?

Bas Heijne

Welke identiteit?

Welke identiteit?

Bas Heijne

*Voordrachten, uitgegeven vanwege het Departement Rotterdam van de
Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, V.*

Rotterdam, 2008

Ten geleide

Dat is vijf.

Op 4 februari 2008 hield Bas Heijne de vijfde Nutslezing in een vol Arminius in Rotterdam. De lezing droeg de titel “Welke identiteit?”.

Het bestuur van het Departement Rotterdam van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen hanteerde ook dit jaar de formule: lezing – geen discussie – kort samenzijn in Arminius en op een later tijdstip toezending van de gedrukte versie.

Het bestuur is verheugd zo kort na het enthousiast ontvangen verhaal het wederom fraai vormgegeven boekje toe te kunnen zenden als bijdrage aan de discussie over dat wat ons bezig houdt in onze dagen.

Rotterdam, februari 2008

Dames en heren,

Een jaar of zeven geleden werd ik uitgenodigd door de Eindhovense Design Academy om een praatje te houden over de Nederlandse identiteit. Toen ik mijn gehoor van studenten voorhield dat dit onderwerp nog maar een paar jaar eerder zonder twijfel geleid zou hebben tot heftige protesten of misschien zelfs tot een boycot, was de enige reactie die ik kreeg een niet-begrijpende blik? Wat bedoelde ik, vroeg een van de studenten. Wat is er mis met de vraag wat iets of iemand typisch Nederlands maakt? Waarom zou je boos worden wanneer iemand er achter probeert te komen wat zijn bestaan als individu verbindt met het land waarin hij is opgegroeid? En wat hun specifieke geval betrof: design komt voort uit cultuur en aangezien in het geval van het Nederlandse design het bestaan van een typische, nationale stijl zo ongeveer over de hele wereld werd erkend, wat was er dan zo verdacht aan om te onderzoeken wat de onderscheidende kenmerken ervan waren? Veel van de studenten onder mijn gehoor waren niet Nederlands, en toch leken ze zich geenszins buitengesloten of beledigd te voelen door het onderwerp. Hun wenkbrauwen gingen net zo bevreemd omhoog toen ik mijn opmerking maakte over woede en protest. Ze leken eenvoudig geen idee te hebben waar ik het over had.

Voor mijzelf was deze reactie nogal verrassend – in positieve

zin. Decennia lang werd het onderwerp van nationale identiteit beschouwd als iets oninteressants of sentimenteel of domweg als iets heel bedenkelijks. Nu werd ik geconfronteerd met jonge mensen die zich niks gelegen lieten liggen aan de spoken van het verleden en die tegelijkertijd in staat waren een op het eerste gezicht belangeloze interesse voor het onderwerp van de nationale identiteit op te brengen. Eindelijk leek het dus mogelijk om vragen te stellen over culturele en nationale identiteit zonder meteen beschuldigd te worden van nationalisme of zelfs racisme. Het was gewoon een onderwerp temidden van vele onderwerpen geworden, zeker geen dominante obsessie. In andere woorden, de studenten vatten het niet *persoonlijk* op. Ze identificeerden zichzelf niet emotioneel met het onderwerp van de nationale identiteit. Ze waren er gewoon in geïnteresseerd.

Terugkijkend, denk ik dat ik iets meer op mijn hoede geweest had moeten zijn. Speculeren over wat het Nederlandse design nou zo typisch Nederlands maakte mocht toen een onschuldig onderwerp geweest zijn, aangezien het op geen enkele wijze in verband leek te staan met idiote dromen van nationale grandeur of met een gemeen soort essentialisme – in tegendeel, juist de overduidelijke afwezigheid van zulke duistere emoties maakte een vrije discussie mogelijk. Maar ik had moeten weten dat identiteit nooit een onschuldig onderwerp is – in ieder

geval niet voor lang. Die gemoedelijke belangstelling voor de kwestie van een Nederlandse nationale identiteit, die toen zo weinig brisant leek, lijkt plotseling een nationale obsessie geworden. Sla een krant open, zet je televisie aan, surf het web op en onmiddellijk word je betrokken bij een verhit debat over wat het betekent om Nederlands te zijn – en vooral over wat dat niet betekent. De minister die het waagt te suggereren – en meer dan een suggestie was het niet – dat we over een paar eeuwen zullen spreken over een joods-christelijk-islamitische beschaving krijgt een stortvloed van verontwaardiging over zich heen. Een tamme gelegenheidstoespraak van onze aankomende koningin over haar eigen ervaring met de Nederlanders en de constatering dat ze de Nederlandse identiteit nooit heeft kunnen vinden, roept stormen van protest op die nog maanden eechoot op de opiniepagina's en in de actualiteitenrubrieken op televisie. De Nederlander bestaat! Schreeuwt een vette kop op de voorpagina van het neo-conservatieve *Opinio*.

Tegelijkertijd vindt een bredere discussie plaats over onze persoonlijke verhouding met de geschiedenis van ons land. Lang, veel te lang, wordt ons in artikel na artikel ingepeperd, hebben de Nederlanders hun historie verwaarloosd, omdat trots zijn op dat verleden werd gezien als onvolwassen of domweg sentimenteel. Wat er nu van ons wordt gevraagd, is dat we niet alleen belangstelling voor onze geschiedenis

opbrengen, maar dat we er ons ook emotioneel mee vereenzelvigen. De discussie over het onderwerp is niet langer vrijblijvend en belangeloos, maar geïnfecteerd met rancune. De toon is vooral beschuldigend. De zeventiende-eeuwse zeeheld Michiel de Ruyter, die zich lange tijd ergens achterin ons collectieve geheugen ophield, kan tegenwoordig plotseling het onderwerp van een heftig debat over nationale trots worden. Volgens zijn pleitbezorgers zou het verhaal van zijn glorieuze bijdrage aan onze geschiedenis niet alleen met hernieuwde kracht op school moeten worden onderwezen, maar zijn leven en daden zouden ons ook ten voorbeeld moeten worden gesteld. Politici onderstrepen dat interesse voor hem alleen niet genoeg is. We zouden trots op Michiel de Ruyter moet zijn, zodat we dat uiteindelijk ook weer op Nederland kunnen worden. En met "wij", vertellen ze er steeds weer bij, bedoelen ze niet alleen die honderd procent gepatenteerd Nederlander zijn. Integendeel, ze beschouwen de Ruyter als het volmaakte rolmodel voor de kinderen van immigranten, die tot dusver, zoals in rapport na rapport wordt vastgesteld, zich maar niet met Nederland als een vaderland willen of kunnen identificeren en die zich meer en meer vervreemd voelen in onze samenleving. Dat dit bevoogdende gedrag ze waarschijnlijk alleen nog maar meer laat vervreemden van Nederland, lijkt niet in het hoofd van deze politici op te komen – of het interesseert ze domweg niet.

Het is gemakkelijk – ook heel verleidelijk, geef ik toe – om deze nieuwe obsessie met nationale identiteit en geschiedenis niet helemaal serieus te nemen. Er spreekt zo overduidelijk het onvermogen uit om de harde werkelijkheid onder ogen te zien. De processen van globalisering en immigratie dwingen ons het beeld dat we van onszelf hebben helemaal opnieuw te definiëren – en als iets het huidige debat over vragen van culturele en nationale identiteit kenmerkt, is het wel het stugge verzet om die opgave als vanzelfsprekend te zien. Er is een bijna infantiele reactie gaande tegen de eisen van een samenleving die nu definitief multicultureel is geworden, er is sprake van een botte weigering om in het reine te komen met de psychologische effecten van het proces van globalisering. Natuurlijk is die reactie niet typisch Nederlands. Over de hele westerse wereld zie je eenzelfde reactie op culturele en politieke uitdagingen die eenvoudig te groot lijken. Overal zie je een instinctief teruggrijpen op lang verwaarloosde noties van eigenheid en nationale trots. In vrijwel ieder westers land tref je een agressieve reactie aan tegen de zogenaamde postmoderne relativisten, die in de ogen van hun critici het geloof in traditionele waarden onmogelijk hebben gemaakt, of zelfs het geloof in welke waarde dan ook. Daardoor hebben ze de poort wijd open gezet voor religieuze fundamentalisten, over wie je veel lelijks kunt zeggen, maar niet dat ze nergens in geloven.

Toch lijken wij Nederlanders een speciaal geval, niet alleen in onze eigen ogen. Wat is er aan de hand in Nederland, is de vraag die je als Nederlander in het buitenland kunt verwachten, zodra je je nationaliteit kenbaar maakt. Bij ieder nieuw incident, of het nu het paspoort van Ayaan Hirsi Ali is, de aangekondigde film van Geert Wilders of de boom van Anne Frank, staan de buitenlandse correspondenten op te stoep met dezelfde vraag. Juist Nederland gold als een land dat alle oude vragen van nationale identiteit sinds decennia ver achter zich had gelaten. Waarom worden ze nu juist in ons land ineens weer heel erg pregnant gevonden. Om dit te begrijpen, moet je, denk ik, eerst eens goed kijken naar het zelfbeeld van de Nederlander, dat nu aan gruzelementen ligt.

In mijn essay *Onredelijkheid* probeer ik erachter te komen waarom de grote idealen van na de Tweede Wereldoorlog nu door zoveel mensen als onvolkomen en zelfs fout worden beschouwd. Ik groeide op in de zeventiger en tachtiger jaren. De algemene verwachting was dat we ons los zouden maken van een verkeerd of achterhaald soort verbondenheid, en op zouden gaan in een nieuwe, betere gemeenschap. Allereerst bestond er een wijdverspreid en breed gedragen geloof in een verdere eenwording van Europa. Niet alleen zou de Europese Unie van groot economische belang zijn voor Nederland, maar de eenwording zou ook voorgoed een eind kunnen maken aan nationale naijver.

Na de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog diende alles wat met nationalisme van doen had met de grootst mogelijk achterdocht bekeken te worden. In Nederland bestond, vanwege de aard van onze geschiedenis toch al geen sterke traditie van nationalisme en lange tijd beschouwden de Nederlanders, denk ik, de Europese Unie als een soort Republiek der Nederlanden in wording, een goedmoedig collectief zonder de scherpe kantjes van de natie-staat, die de hardhandig geleerde lessen over de duistere gevolgen van nationale hoogmoed en koloniale hoogmoed over de wereld zou verspreiden. Ten tweede bestond er een iets minder breed gedragen, maar toch algemeen geaccepteerd geloof in het multiculturalisme als een kracht die zou afrekenen met alle gevoelens van culturele en raciale superioriteit. In een multiculturele samenleving was eenvoudigweg geen plaats voor nationale trots. Dat gold als een achterhaald begrip. De verwachting was dat we de behoefte aan een nationale identiteit zouden overstijgen.

Natuurlijk, wanneer je goed kijkt, is het gemakkelijk om een sterk bevoogdende en zelfs koloniale inslag te ontdekken in het evangelie van het multiculturalisme zoals dat tijdens de zeventiger en tachtiger jaren werd verkondigd. Vaak leek het er verdacht veel op dat de onbekende en exotische achtergrond van immigranten werd gebruikt als een instrument voor gratuite zelfbeschuldiging en

luidruchtige schuldbekentenissen, wat, zoals u ongetwijfeld weet, al heel gauw kan omslaan in een ijdele pose. Bovendien had deze houding tot gevolg dat van immigranten verwacht werd dat ze stevig in hun eigen cultuur verankerd bleven, aangezien die culturen werden gezien als een verrijking van de Nederlandse samenleving, die immers uit alle macht bezig was zichzelf te overstijgen. Wanneer immigranten hun eigen cultuur loslieten, zouden ze misschien wel gewone Nederlanders worden – iets waar je maar beter niet aan kon denken.

Dat Nederlanders zo sterk geloofden in de noodzaak hun Nederlanderschap te overstijgen had alles te maken met het proces van ontzuiling, de ontmanteling van de traditionele op godsdienstige overtuiging gebaseerde steunberen van de Nederlandse maatschappij. Dit proces van ontzuiling raakte tijdens de jaren zestig in een stroomversnelling, een periode waarin niets minder dan een sociale revolutie plaatsvond. Lange tijd waren de Nederlanders opgesloten geweest in een sociaal systeem dat je wel een Hollandse variant van het kastenstelsel zou kunnen noemen. Je werd geboren in een soort cultuur binnen een cultuur, een sterk en tegelijk subtiel web van religieuze en sociale bindingen – en je hele leven zou zich binnen die cultuur voltrekken, tenzij je je op radicale wijze van je achtergrond vervreemde of jezelf onmogelijk maakte. Dit sociale systeem raakte verzwakt tijdens de

Tweede Wereldoorlog en werd hardhandig vernietigd tijdens de jaren zestig.

De derde grote verwachting die mijn jeugd tijdens de jaren zeventig en tachtig domineerde, was dan ook de complete secularisatie van de Nederlandse samenleving. Godsdienst werd door steeds meer mensen beschouwd als een relik, een formidabel gepasseerd station. Op een dag zouden alle kerken leeg zijn en zou de laatste gelovige zich bevrijden van de ketenen van de geïnstitutionaliseerde godsdienst. Vrijwel alle sociale idealen waren vanaf die tijd gericht op het verwezenlijken van de vrijheid van het individu. Er wordt vaak aan voorbij gegaan dat de internationale reputatie van Nederland als een land van grote tolerantie en vrijheid in de eerste plaats is gebaseerd op deze niet-aflatende nadruk op individuele vrijheden gedurende de afgelopen decennia. Tot de verbazing van velen buiten Nederland werden hete hangijzers als het recht op abortus, het homohuwelijk en de mogelijkheid van euthanasie zonder al te veel ophef in de wet verankerd.

Wanneer je erop terugkijkt, is het niet zo moeilijk om te zien dat dit proces van ontzuiling en het vervangende geloof in de vrijheid van het individu een erosie van het idee van gemeenschap met zich meebrachten. De idealen en verwachtingen die mijn vroege jaren domineerden – het geloof in een verenigd Europa, in een multiculturele samenleving en in een voortschrijdend proces van secularisatie – waren

welbeschouwd allemaal idealen van transcendentie. Je moest een oude, vertrouwde werkelijkheid als het ware inruilen voor een betere, een hogere werkelijkheid. Maar wanneer je ze van dichtbij bestudeert, blijken ze helaas ook nogal vaag te zijn. Ze keerden zichzelf zelfverzekerd tegen het verleden, maar bleken ook bijna evangelisch in hun toekomstverwachtingen. Er was, anders gezegd, niet echt een behoefte om de details in te vullen. Deze idealen en verwachtingen zouden nieuwe gemeenschappen voortbrengen die in alle opzichten superieur zouden zijn aan de oude, achtergelaten vormen van gemeenschap, zoals de religieuze zuilen en welke vorm van nationale identiteit dan ook. In die nieuwe gemeenschappen zou geen plaats meer zijn voor agressie en uitsluiting, voor gevoelens van religieuze of raciale superioriteit. Je zou ze bijna kunnen beschouwen als niet zozeer idealen van vernieuwing en vooruitgang, maar als een angstige ontkenning van menselijke neigingen en eigenschappen.

Toen deze idealen hun glorietijd beleefden, werd de buitenwereld niet gezien als een bedreiging, maar als iets dat erom vroeg gretig en innig in de armen gesloten te worden – iets waar je jezelf helemaal in kon laten opgaan. Dat is nu voorbij. Het omgekeerde lijkt nu eerder het geval. Met het besef dat de wereld bedreigend en gevaarlijk kan zijn en globalisering, met massale immigratie als haar meest opvallende symptoom, juist een fatale erosie van

iedere vorm van gemeenschap kan betekenen – gaat dat besef gepaard met de schok dat Nederland, anders dan samenlevingen die wat traditioneler georganiseerd zijn, niet veel heeft om op terug te vallen.

Het is dan ook geen verrassing dat veel Nederlanders zich letterlijk bedonderd voelen door die idealen van eenwording en multiculturalisme, waarin ze zelf zo lang hebben geloofd. Juist datgene dat hen belofde te bevrijden van de kwaden van het verleden wordt nu gezien als datgene dat hen onverhoeds aan diezelfde kwaden heeft uitgeleverd: religieus fundamentalisme, radicalisme en de haat tussen bevolkingsgroepen. Al die fenomenen hadden al lang verdwenen moeten zijn, maar nu blijkt ineens dat ze nooit helemaal zijn weggeweest – ze hielden zich gewoon slapende. De Ander, die zo lang met open armen verwelkomd werd, wordt nu gezien als iemand die alles wat hem in naam van de individuele vrijheid wordt aangeboden, bruut afslaat. Hij straalt daarbij ook eens een angstwekkend soort zelfbewustzijn uit, een agressief geloof in zijn eigen identiteit, terwijl de Nederlanders als zodanig zich nu juist van al dat soort overtuigingen bevrijd hadden.

Tegelijkertijd wordt het proces van globalisering, met een geldverspillende, bureaucratisch gehandicapte Europese Unie als een van haar meer concrete manifestaties, tegenwoordig gezien als een verdere bedreiging van enig geruststellend gevoel van nationale identiteit. Wat lang

gezien werd als een voortdurende verbreding van onze horizon, wat gepaard ging met een groeiend gevoel van wereldburgerschap, wordt door steeds meer Nederlanders beschouwd als bedreigende inperking van de eigen, kleine wereld – een grote, onpersoonlijke wereld die zich langzaam maar zeker meester dreigt te maken van onze kleine, vertrouwde levensruimte. En het zijn niet alleen de populistische politici die kiezers mobiliseren door in te spelen op hun herontwaakte angst om weggevaagd te worden door enerzijds de blinde krachten van de globalisering of anderzijds de totalitaire krachten van de politieke islam. Iemand als Paul Scheffer, auteur van het *Land van herkomst*, spreekt consequent van een “gevoel van verlies” – waarmee hij niet alleen doelt op een gevoel van verlies bij de immigrant, die zijn thuis heeft opgegeven om te leven en werken in een vreemd land, maar ook op een gevoel van verlies bij de mensen die al in dat land leefden, die hun vertrouwde wereld onder hun ogen hebben zien verdwijnen. Daarvoor is een hybride samenleving in de plaats gekomen, die, hoewel ze de uitkomst is van een proces dat al enkele decennia gaande is, op veel Nederlanders nog steeds een vreemde en vijandige indruk maakt. Zodoende is de reactie tegen de eens zo liefdevol gekoesterde idealen van werelds transcendentie wellicht heftiger en verbeterener in Nederland dan in veel andere landen.

18 Dat doet echter niets af aan mijn overtuiging dat de

achterliggende problemen in al deze landen min of meer hetzelfde zijn. Maar wat Nederland betreft kun je zeggen dat de meeste van de incidenten die de media beheersen teruggaan op hetzelfde, dieperliggende gevoel van onvrede. Enerzijds maken wij deel uit van een samenleving die zonder twijfel multicultureel is; anderzijds wordt de taal van het multiculturalisme, met woorden als tolerantie, diversiteit, en niet te vergeten, de “Ander” verworpen als vermijdend en nietszeggend. Er is, kortom, geen geloofwaardig verhaal meer dat ons verzoent met de werkelijkheid.

Een reactie die veroorzaakt wordt door dit gevoel van teleurstelling heb ik aan het begin van deze lezing beschreven – de neiging om oude ideeën over culturele en nationale identiteit te reanimeren, dat wat mij betreft neerkomt op je doelbewust terugtrekken in nostalgie – of erger, in een verzonnen verleden (Die neiging tref je overigens aan bij iedere groep die zich bedreigd voelt.) In het beste geval kan dit leiden tot een herontdekking van tradities die wellicht al te voorbarig opzij zijn geschoven, in het ergste geval wordt een complexe, geglobaliseerde wereld eenvoudig ontkend en valt men terug op versimpelde noties van verwantschap en binding. Zo’n houding leidt, aangezien die complexe wereld zich niet zo eenvoudig laat wegdrukken, en de pluriforme samenleving die er het gevolg van is evenmin, onherroepelijk tot woede en ressentiment ten opzichte van de maatschappij en haar traditionele instituties.

19

Ook de herontdekking van onze geschiedenis blijft problematisch. Sla maar eens een krant open. Er zijn er die zich verzetten tegen historisch fetisjisme. De geschiedenis hoort bij ons, zeggen zij, maar in het verleden behaalde resultaten geven geen garantie voor hedendaagse grootsheid. Onze behoefte aan identiteit kan gemakkelijk doorslaan in een imaginaire lotsverbondenheid. Dat is juist goed, zeggen anderen, er is niets mis met een beetje fetisjisme. Historisch besef mag best gepaard gaan met nationalisme. Het is een goede zaak wanneer we Michiel de Ruyter gewoon weer een Held durven noemen. Laten we die nationale smetvrees afleggen, hou eens op met die eindeloze zelfbeschuldiging, durf je emotioneel verbonden te voelen met het grote Hollandse gevoel. Trots op Nederland, jawel.

De vaderlandse geschiedenis als fetisj? De nationale identiteit als een object van blinde verering? We willen het heel graag, maar kunnen we het ook? Wat wordt opgeëist is het recht op historische identificatie en nationalisme, als reactie tegen het klakkeloze antinationalisme van de afgelopen decennia - en de bijbehorende, verbeterd verwaarlozing van het geschiedenisonderwijs. We werden immers niet langer gemaakt door onze geschiedenis, we moesten onszelf maken.

Maar nu dit taboe geslecht is, nu nationale geschiedenis weer in de mode is? Zullen we onze geschiedenis weer gaan

beschouwen als een deel van onszelf, en onszelf als onderdeel van onze nationale bestemming?

Stel de vraag en je geeft het antwoord. In geen miljoen jaar. Nederlandse bewustwording richt zich, denk ik, altijd tegen de vermeende verdwazing van de ander. Nooit gaat het in dit land om wat je *zelf* gelooft, het gaat altijd om wat er mis is met wat anderen geloven. Elk debat is daarom een verongelijkt debat. Dat geldt ook voor de discussie over het taboe op nationaal bewustzijn. Ik voorspel: zodra het iedereen gegund wordt ongeremd nationalistisch te zijn, één natie onder God, staan de pleitbezorgers met hun mond vol tanden. Trots op Nederland, hoe deed je dat ook alweer? Dat de nieuwe politieke beweging met die geuzennaam bestaat uit mensen die de hele dag op Nederland lopen te kankeren, zegt wat mij betreft genoeg. De Nederlandse identiteit bestaat vooral uit ruzie maken over de Nederlandse identiteit. Zonder die idiote overtuigingen van de ander, weten we niet waar we het zoeken moeten.

De vraag is dan ook: is er een andere oplossing voor dit alles denkbaar? De zwaarste beschuldiging die je tegen het oude ideaal van het multiculturalisme kon inbrengen was dat de menselijke behoefte aan identiteit veronachtzaamd werd of zelfs verdacht gemaakt. Die fout kun je verklaren uit de angst voor herhaling van de bewegingen die tot de Tweede Wereldoorlog hadden geleid, maar er zat ook een element van botte ontkenning in. Iedereen die iets begrijpt

van hoe de menselijke natuur in elkaar steekt weet dat het absolute geloof in de vrijheid van het individu onmiddellijk een verlangen naar gemeenschap schept, net zoals een absoluut geloof in gemeenschap meteen een verlangen naar individuele vrijheid oproept. In zijn boek *Identity and Violence* gaat de Indiase econoom en denker Amartya Sen uit van het idee dat in een wereld waarin mensen hun gevoel van eigenheid bedreigd zien, men ernaar neigt zich sterker met de eigen groep, cultuur, godsdienst of natie te vereenzelvigen. Sen beseft terecht dat het niet verstandig is mensen deze behoefte aan identiteit te ontzeggen, hoe kunstmatig die vaak ook is. Immers, het ontkennen of onderdrukken van die behoefte versterkt die alleen maar – en leidt in de meeste gevallen tot radicalisme, opstand en geweld. Dus stelt hij voor ruimte te maken door die behoefte aan identiteit. Maar tegelijkertijd waarschuwt hij telkens weer dat het gevaarlijk is om identiteit te zien als een lotsbestemming. Daarmee reduceer je mensen tot één enkele identiteit, terwijl ze er in werkelijkheid altijd meerdere hebben. Bijvoorbeeld, je kunt een vrome moslim zijn, maar tegelijkertijd nog heel wat meer dan dat alleen. Jezelf zien als enkel en alleen een moslim, of iemand anders zo zien, kan gevaarlijke zijn, omdat je iemands persoonlijkheid dan alleen ziet in het licht van één begrip. Om dezelfde reden maakt Sen bezwaar tegen de goedbedoelde uitspraken van religieuze leiders en politici die de impact van

islamitisch terrorisme willen neutraliseren door te stellen dat de ware islam een geloof van vrede is. Daarmee maak je het gedrag van mensen opnieuw afhankelijk van één enkele identiteit. In de opinie van Sen is zo'n uitspraak net zo onterecht en schadelijk als stellen dat de Islam van nature een agressieve en geweldadige godsdienst is. Er zijn vreedzame moslims en er zijn geweldadige moslims, zo simpel ligt dat. De reden dat zij vreedzaam zijn of gewelddadig kan met de islam te maken hebben, maar ook met talloze andere factoren. De nadruk, schrijft Sen in *Identity and Violence*, op een vaststaande enkelvoudige menselijke identiteit, hoe impliciet dat ook gebeurt, kleineert ons niet alleen, maar het maakt de wereld ook uiterst ontvlambaar. Het antwoord op de verdeeldheid die ontstaat wanneer je mensen in enkelvoudige categorieën indeelt, is niet een of andere onwerkelijke vaststelling dat we allemaal min of meer hetzelfde zijn. Dat zijn we namelijk niet. Integendeel, de grootste hoop op harmonie in onze gekwelde wereld ligt in de meervoudigheid van onze identiteiten. Die identiteiten, vervolgt Sen, kruisen elkaar, ze lopen in elkaar over, beïnvloeden elkaar. Daardoor maken ze gelukkig een einde aan de kwalijke illusie dat je de mensheid in streng afgebakende identiteiten kunt verdelen. Tussen de humanistische doodoener dat alle mensen in de eerste plaats mensen zijn en dus min of meer hetzelfde zijn en de tegenovergestelde overtuiging dat bepaalde groepen mensen

helemaal niets met elkaar gemeen hebben, ligt de veel geloofwaardiger notie dat alle mensen wel iets met elkaar gemeen hebben, maar lang niet alles.

Sen doet een beroep op ons onderscheidingsvermogen. Je moet identiteit niet zien als lotsbestemming, maar als de uitkomst van een rationeel proces van wikken en wegen. Je kiest wat je wilt zijn, in het besef dat je ook nog een hoop andere dingen bent. Wanneer we ons overgeven aan de illusie van identiteit als lotsbestemming, betalen we een hoge prijs.

Let wel, Sen heft het over de "illusion of destiny", niet over de "illusion of identity". De behoefte aan identiteit wordt door hem onderkend. Belangrijk lijkt me dat de nadruk ligt op keuzevrijheid en het gebruik van ons verstand, aangezien het begrip identiteit meestal met cultuur en zuiver gevoel wordt geassocieerd. Door je bewust te worden van je verschillende identiteiten, door er een hiërarchie in aan te brengen, wordt het zeker gemakkelijker te manoevreren in een pluralistische samenleving. In een dergelijke samenleving is het vanzelfsprekend heel goed mogelijk om jezelf op hetzelfde moment zowel Nederlander als Europeaan te voelen – of misschien moet ik zeggen, op verschillende momenten, dan weer eens Nederlander, dan weer Europeaan. Een vriend van mij die van Marokkaanse afkomst is voelt zichzelf geworteld in de Nederlandse samenleving, maar identificeert zichzelf

tegelijkertijd met zijn Berber-achtergrond. Die identificaties is niet exclusief, het is niet zijn bedoeling om enkel en alleen Berber te zijn, hij heeft vrienden en kennissen die geen affiniteit met die achtergrond hebben – met hen heeft hij weer andere dingen gemeen. Ik weet niet of hij hier bewust over heeft nagedacht maar ik neem aan dat hij een soort van hiërarchie in zijn identiteiten heeft aangebracht. Maar wat belangrijk is, is dat zijn identiteiten slecht gedeeltelijk cultureel of etnisch bepaald zijn – maar net zo belangrijk, gezien de huidige discussies over aanpassing en integratie in Nederland – is het om te benadrukken dat sommige van die identiteiten wel degelijk etnisch bepaald zijn. Hij gebruikt die identiteit om zich een beeld van de wereld te vormen, maar hij laat er zich niet helemaal door bepalen.

Maar ik moet uitkijken dat ik de situatie ook weer niet te simpel voorstel. In *Onredelijkheid* stel ik dat de nadruk van Sen op de redelijke vermogens van mensen om met hun identiteiten om te gaan een element van wishful-thinking bevat. Identiteit is een gevaarlijk vloeibaar begrip en de vraag is hoezeer we dit zelf in de hand hebben. Wie we denken dat we zijn, wordt vaak genoeg bepaald door de omstandigheden waarin we ons bevinden, door de omgeving die bepaalde kanten van onszelf benadrukt of probeert te ontkennen. Ik denk dat we waar het identiteit betreft voorzichtig moeten zijn met ons vertrouwen op onze verstandelijke vermogens.

Maar ik ben het met Amartya Sen eens dat we in ons besef van een behoefte aan identiteit moeten uitgaan van een hybride samenleving. Dit betekent dat de meervoudigheid van identiteiten erkend moet worden, door iedereen. Wanneer daar bewust ruimte voor gemaakt wordt, zodat de mogelijkheid ontstaat voor al die verschillende identiteiten om verbanden met elkaar aan te gaan, dan zal de menselijke behoefte aan identiteit veel minder snel verward worden met de behoefte aan een lotsbestemming – het verlangen naar één enkele identiteit die alle ervaringen van een groep mensen moet omvatten – en die de rest buitensluit. Om misverstanden te voorkomen: het aanvaarden van de samenleving als hybride betekent wat mij betreft iets anders dan het uitdragen van het ideaal van kosmopolitisme of wereldburgerschap. Mijns inziens zijn die onbepaalde begrippen bijna even vaak misbruikt als de taal van het oude multiculturalisme. Ik denk eerder dat het precies omgekeerd werkt: wanneer je je bewust wordt van je eigen verschillende identiteiten en verwantschappen, voel je juist niet ontworteld of verloren in een wereldwijd netwerk van Blackberries en transatlantische vluchten. Integendeel, door je te hechten aan je verschillende identiteiten kun je je geworteld voelen in een geglobaliseerde wereld, zonder dat je er de complexiteit van hoeft te ontkennen.

26 Tenslotte, wat betekent dit voor de Nederlandse identiteit?

Je kunt de hevige trillingen en oprispingen van de afgelopen jaren – en ongetwijfeld ook die in de jaren die volgen – zien als de noodzakelijke stadia in een proces van langzame gewenning, het besef dat de Nederlandse samenleving wel degelijk een hybride samenleving is geworden. Met dat besef zal ook het besef doordringen dat zulke veranderingen onder druk van globalisering en immigratie geenszins het einde van Nederland als natie, als cultureel of geografische entiteit hoeft te betekenen. Natuurlijk zal ons gevoel van eigenheid, ons gevoel van Nederlander-zijn, gekwalificeerd worden door de veranderde wereld om ons heen. Dat is nu eenmaal het gevolg van de globalisering, wat een onomkeerbaar proces is. Maar ik ben ervan overtuigd dat dit proces ons veel meer te bieden heeft dan alleen dat “gevoel van verlies” waar Paul Scheffer het over heeft. In een bepaald opzicht kun je zeggen dat de hele geschiedenis een geschiedenis van verlies is. Maar het omgekeerde is ook waar en misschien hebben we uiteindelijk zelfs wel meer gewonnen dan verloren. Ik zelf denk dat het mogelijk is te leven in een pluralistische samenleving zonder een gevoel van vervreemding en uitsluiting – het moet mijns inzien in ieder geval het uitgangspunt zijn van iedere discussie. Besef van behoefte aan het eigene kan wel degelijk samengaan met een besef van verscheidenheid. Je kunt het eigene koesteren zonder het andere te ontkennen. Wanneer die paradox is ontmaskerd als een

27

valse tegenstelling, is een wereld – of misschien moet ik het bescheidener zeggen - is een idee van Nederland gewonnen.

Colofon

Deze publicatie is het vijfde deel in een reeks uitgegeven door het Departement Rotterdam van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Ontwerp en opmaak:
Sirene Ontwerpers, Rotterdam

Druk:
Europoint Media, Rotterdam

Oplage:
750 exemplaren

Deze uitgave is niet voor de handel bestemd.

Departement Rotterdam van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen

Eind 1784 werd in de Republiek der Verenigde Nederlanden een circulaire verspreid die de ontvangers vroeg toe te treden tot een genootschap dat de 'verbetering van het burger- en schoolwezen' beoogde. De nog bestaande Maatschappij tot Nut van 't Algemeen werd toen geboren. Na Amsterdam en Bodegraven volgde de oprichting van het departement Rotterdam op 24 augustus 1785 in de Stads-Doelen. Het departement heeft talrijke initiatieven ondernomen op het terrein van onderwijs (scholen, Nutsacademie, Volksuniversiteit) en volksontwikkeling (leesbibliotheek, spaarbank), om enkele voorbeelden te geven. De instellingen zijn meestal een eigen leven gaan leiden, zodat het departement thans initiatieven steunt op het gebied van onderwijs en van volksontwikkeling.